

## Пам'ять і безпам'яття (доля рідних Лесі Українки)

Слово вчителя

Є в нашій літературі імена, що не потребують ні пишних шат красномовності, ані високих означень та епітетів. Бо вони входять у свідомість кожного з нас з самого малечку, як голос матері, як сонячне світло, як подих рідних просторів. До них належить ім'я безсмертної поетеси, нареченої іменем своєї землі – Леся Українка.

Лариса Петрівна росла і виховувалася у великій родині – мала трьох сестер і двох братів. Мати і батько походили з давніх дворянських родів Драгоманових і Косачів. Кожен з них був особистістю непересічною, яскраво обдарованою. На жаль, доля цієї заслуженої перед Україною родини лишилася поза увагою дослідників і біографів поетеси. На декого з них було накладене довголітнє табу, припечене тавро емігранта-зрадника. А час минав... Відходили з життя Лесині кривні, а з ними обривалися назавше ті нитки, які зв'язували нас з живою пам'яттю про неї.

- У 1903 р. у 34-річному віці несподівана смерть забрала з життя старшого брата поетеси Михайла Обачного; письменника, фізика, перспективного науковця, приват-доцента кафедри фізики і метеорології Харківського університету (йому належить відкриття в галузі рентгенології).

- У 1909 р. упокоївся від серцевої недуги на 68-році життя батько Лесі — Петро Антонович Косач, юрист за освітою, меценат української культури за покликанням.

- У 1913р. завчасно згасла у далекій Грузії Леся Українка. Поетеса, прозаїк, драматург, критик, фольклорист, філософ увійшла в історичне безсмертя України.

Останні дні Лесиного життя були надзвичайно тяжкими. Єдине, що вона могла їсти — морозиво з ожини. У Олени Петрівни надія змінювалася відчаєм, а то знову десь у глибині душі жевріло сподівання, а може станеться чудо і врятує Лесю, але чуда не сталося... Ізидора, наймолодша сестра, в спогадах пише: „... Та сила волі і любові, що виявили в житті мати і донька — безприкладні. Мама і в хвилини одчаю знаходила в собі сили володіти собою і перед Лесею не виявляти своєї зневіри в можливість рятунку, а Леся мала в собі силу з любові до мами так героїчно терпіти страждання. Ніколи жодної скарги!”

Сурамі, 1 серпня 1913 року

Вечір серпневий на гори сурамські

Птахом зловісним упав з висоти.

Доненько, зоренько, зір твій до рання

Вже не проб'ється крізь вал темноти.

Бодай би нікому й ніколи не знати

Ночі такої — ні слів, ані сліз,  
Тільки безжальна безвихідь кімнати  
Й руки холодні твої, наче лід.  
Світе, за що ця жорстока покара —  
Переживати дітей матерям?!  
Стихли, пригнічені, болю удари,  
Та відгорає душа, мов зоря.  
Ні, це вона вже із болю на волю  
Рветься, неначе крізь берег ріка.  
Хто ми однині? Я — бджілка у полі,  
Ти ж — усієї України дочка.  
Нині і прісно й вовіки — єдині  
Ми, хоч бували й незгод колючки.  
Ти найрідніша, хоч я народила  
Двоє синів і чотири дочки.  
Що на землі застається по смерті?  
Ми перейдем у прийдешнього дні:  
Я — наче голос добра й милосердя,  
Ти, опріч того, — як меч у борні...  
Вились вінками вкраїнські барвінки,  
Лився світанку жалобного дзвін,  
Лесі не стало. Возносила гінко  
Слава за словом її навздогін.  
Василь Гей

- У поліському селі Колодяжному, відірваний від рідних державними кордонами, у самотності і бідності 1937р. помер **менший брат поетеси Микола**. Трьом же сестрам — Ользі, Оксані, Ізидорі оракули провіщали довге й нелегке життя. Правда, **Оксана**, у 1909р. вступивши у Льєжський політехнікум, назавше оселиться поза межами України. У 1975р. вона помре у Празі. А найстаршій Ользі і найменшій Ізидорі доведеться зазнати тяжких випробувань у роки сталінських репресій, заслать, гіркого емігрантського хліба і смерті на чужині.
- Чоловік Лесі Українки — **Климент Квітка** після смерті дружини доопрацьовує і видає спільну працю – двотомник “Народні мелодії з голосу Лесі Українки” (всього 220 пісень). У 30-ті роки нависла загроза арешту і над К. Квіткою. Не витримавши шаленого тиску з боку пильнуючих органів, виїздить до Москви. У Московській консерваторії починає читати курс музики народів СРСР. Та пильне око НКВС знайшло його і тут. У 1934 році потрапляє в Караганду, потім поселяється в Алма-Аті, де працює викладачем латинської мови. Саме тоді, знаходячись у лікарні, вчений визнає "недоліки" у своїй роботі. І тільки 1937 року йому дозволяють жити в Москві і працювати в Кабінеті вивчення музичної творчості народів СРСР.

Під час другої світової війни К. Квітка залишався в Москві, брав участь у протиповітряній обороні міста, виступав перед бійцями у госпіталях, працював у консерваторії. Та коли у 1943 році академік М. Рильський запропонував висунути його праці на Державну премію, кандидатуру вченого не затвердили. 1944 року мав балотуватися до АН УРСР, але знову не пройшов, бо нібито загубили документи.

У 1947 році відмовляється співпрацювати з Академією наук України за станом здоров'я і працює тільки в Московській консерваторії.

19 вересня 1953 року Климент Васильович Квітка пішов з життя. Залишив після себе 65 друкованих праць і 74 рукописи. В Україні про нього майже нічого не знали. Та не може згаснути на небі зірка непоміченою. Україна поволі відроджує свої традиції, культуру, мову. Праці талановитого музикознавця і фольклориста Квітки вийдуть із забуття. І зазвучать народні пісні, оті "...Квітки барвисті вічні...", про які писала Леся Українка в поезії "Забута тінь".

- **Найважчі тортури випали на долю матері Лесі Українки – Олени Пчілки**, письменниці, фольклориста, етнографа, громадського діяча. У 1920р. в сімдесятилітньому віці її заарештували у Гадячі. Змилостивившись над віком арештантки, відпустили під опіку дочки Ізидори. Хвиля репресій 1929-1930-х років на цей раз не оминула письменницю. Тяжко хвору, з паралізованими ногами Олену Петрівну агенти ДПУ прийшли арештувати напередодні її вісімдесят перших роковин. На цей раз арештантка виявилася не транспортабельною. Кати ДПУ отримали телефонний дозвіл лишити О.П. Драгоманову – Косач удома. Доля дала їй шанс померти у рідних стінах, а не на нарах в'язниці. 6 жовтня 1930р. її ховали на Байковому кладовищі біля могили первенця Михайла, геніальної Лесі, мужа Петра Антоновича. Скромно й скорботно провели в останню путь Березиню роду українського, без промов. Лише Михайло Грушевський, кидаючи грудку землі на її могилу, передбачливо прорік: «Вічна пам'ять Тобі на рідній землі». Рідна земля прийняла у своє лоно свою ж дитину, а немилосердний час і людська жорстокість поглумилися над її пам'яттю...

- Нелегко жилося родині Косачів у ті часи. Дворянське походження тримало їх у постійному страху. Після судового процесу над учасниками СБУ **Михайло Кривинюк і його дружина Ольга** втратили посади. Матеріальні нестатки, іноді голод, холод, житлова невлаштованість підірвали їх моральне і фізичне здоров'я, віру в ідеали нелегкої молодості, за які не раз доводилося зводити рахунки з царськими властями. Адже Ольга довго не могла знайти посади за фахом лікаря навіть у глухому поліському селі.

- І водночас у цей складний і нелегкий для родини час виходять одна за другою монографії про життя і творчість Лесі Українки, а також її твори у семи (1923-1925pp) і дванадцяти (1927-1930pp) томах. А доля і далі немилосердно жорстока до її рідних...

- Ще не встигли зарубцюватися родинні рани, викликані гіркою несправедливістю, як арештували **Ізидору** та її чоловіка за приналежність до

якоїсь контрреволюційної організації. Після ув'язнення в Лук'янівській в'язниці сестра Лесі була засуджена на вісім років і вислана на Колиму. Два роки таборів пройшла ця тендітна високоосвічена і висококультурна жінка з роду Драгоманових-Косачів. Їм'я всесвітньо відомої сестри поетеси врятувало життя Ізидори Петрівни. **Ольга Кобилянська** поцікавилася долею сестер Лесі Українки, з якими було особисто знайома. Родині повернули помешкання по вулиці Овруцькій, 6. Косачівнами опікувалися. Однак Юрій Борисов безслідно пропав у сталінських таборах.

- Велика Вітчизняна війна принесла нове горе, нові страждання і випробування. За тиждень до початку війни **чоловік Ольги Михайло Кривинюк** поїхав у Свердловськ провідати старшого сина. Трагічна випадковість обірвала його життя. Він загинув під колесами паровоза, сигналу якого не почув. Після війни син не зміг відшукати могили батька.

А меншого сина Василя війна застала на військовій службі у Білорусії. Оточення, полон, втеча з нього. Восени 1941 р. повернувся до Києва, змушений працювати на пошті заради скромних харчів для хворої матері. Яка доля спіткала б його, як полоненого, відомо. Саме ці обставини стали причиною і спонукою **від'їзду сестер Ольги та Ізидори у 1944 р. до Аусбургу**. На цій чужій землі надломлена нервовими стресами й тяжкою невиліковною хворобою Ольга Косач-Кривинюк (Олеся Зірка) знайшла вічний спочинок. 11 листопада 1945 р. померла у таборах для переселенців.

І все-таки їй пощастило поставити останню крапку в життєписі Лесі Українки і власноручно передати рукопис „Хронології” до музею-архіву Української Вільної Академії Наук. Помирала з „почуттям виконаного обов'язку перед пам'яттю великої сестри, яка саме її вибрала повірницею своєї душі, виконавцем духовного заповіту”.

- А Ізидора Петрівна з дочкою Ольгою, внуками Михайлом і Олесею, племінником Василем поїхала у США.

Як жилося цій найменшій гілочці знаменитого роду-дерева Драгоманових-Косачів на чужій землі? А судилося прожити довгий вік – 92 роки. До останніх днів зберегла дивовижну пам'ять, якою ми знехтували. Лише Анатоль Костенко, автор художньої біографії про Лесю Українку, листувався з нею та вряди-годи працівники Київського музею Лесі Українки. А вона хоронила у собі цілі скарби-спомини про родину, знайомих, місцевість і побут. На жаль і на сором, ні ми, ні наші земляки за океаном не розуміли жінки, яка поїхала на чужину не багатства наживати, а вберегти життя собі і дітям – роду своєму. Часом з'являлися у заокеанській періодиці її спогади про Лесю, Колодяжне, Зелений Гай, родинне оточення поетеси.

- Багато написала. А скільки ще не написала... Доля наче поглумилася над нею – дала літній жінці дивовижну пам'ять, світлий розум, а нам натомість – безпам'яття, невігластво і глупоту, коріння яких дуже глибоке, бо ж споконвіків

Ми паралітики з блискучими очима,  
Великі духом, силою малі,

Орлині крила чуєм за плечима,  
Самі ж кайданами прикуті до землі.  
Ми навіть власної не маєм хати.  
Усе одкрите в нас тюремним ключарам.  
Не нам, обідраним невільника, казати  
Речення гордее: „Мій дім – мій храм!”

Леся Українка

Померла Ізидора Косач-Борисова 12 квітня 1980 р. у місті Піскатавей штату Нью-Джерсі, похована на українському цвинтарі Бавнд-Брук.

Усі свої сили Ізидора Петрівна доклала, щоб фундаментальна праця її сестри Ольги Косач-Кривинюк „Леся Українка. Хронологія життя і творчості” побачила світ, щоб жила у спогадах її сестра, відома письменниця Леся Українка – геніальний митець, правдивий патріот і водночас жінка, яка мала світлу і ніжну душу, вміла дружити й любити. Ті, хто знав її в житті, високо цінував за талант, мужність і надзвичайну людяність.

Можливо, саме провидіння керувало рукою Олени Пчілки, коли вона вперше підписала доччині твори цим іменем – Леся Українка. Тепер ми вбачаємо в цьому і незгасний символ, і правдивий ідеал. В одному з листів поетеса писала:

„Мені здається, була б моя батьківщина найбільшньою, найнезначнішою на світі, все одно мені здавалася б чарівнішою Швейцарії і всіх Італій ... Я, як член її великої родини, служу їй, якщо не на істотню користь, то принаймні на славу ім'я України.”

- Мужній жінці і талановитій письменниці наші сучасники присвячують поетичні рядки, які прозвучать на нашому уроці.

Жайворонок

“Мені сподобалось, що звеш мене жайворонком, маю симпатію велику до сії птиці!” (З листа Лесі Українки до брата Михайла Косача – кінець березня 1891 року).

Даруйте, Лесю, ми Вас так не звали.  
Чому? І сам я зрозуміти б рад.  
Імен всіляких Вам знайшли чимало,  
А так назвати Вас зумів лиш брат.

І Ви любили жайворонком бути.  
Як сонячно тоді літалось Вам!  
Аж серці вибухало співом-бунтом,  
Аж сніг од співу проліском ставав.  
О Жайворонку ніжний, мужня птице,  
Несли весну Ви на крилі яснім.  
Об лід кресали буйні блискавиці,

І тишу ситу колошматив грім.

Як Вам боліло... Та не задушили  
Палкої пісні батоги зими.  
Бо жайворонки – завжди одержимі,  
Якщо судилось бути їм людьми.  
С. О. Павленко  
Черкаська область,  
с. Бабанка.

Квітка надії

Виглядай мене, білий будиночку,  
Із далеких доріг виглядай.  
Я лечу вже, неначе хмариночка,  
Напоїти березовий гай.  
Розбудити джерельце у кадубі,  
Щоб вода в нім заграла жива.  
Дорогий мій будиночку, я тобі  
Принесла найдорожчі слова.  
Усміхнись мені світлими вікнами,  
Остуди розпашіле чоло.  
Горду квітку надії навіки я  
Посадила тут болю на зло.  
Напоїла волинськими водами,  
Увілляла їй свого тепла.  
Одержимість, і гордість, і вроду  
Я назавжди їй заповіла.  
Крізь літа і століття далекі  
Йтимуть люди до неї сюди,  
І нестимуть додому лелеки  
Її дихання крізь холоди.  
І якщо навіть я не зумію  
Дати силу і душу словам,  
Не покине вас, люди, надія –  
Моя посестра юна, жива.  
Василь Гей

– Тарасової долі ти сльозинка?  
Оцвітина волинського барвінку?  
Чи просто квола, терпелива жінка?  
– О ні, моя судьбо,  
Я – Українка!  
Дочка народу, що в своїй державі

Себе панам запродує за гріш  
І на козацькій витоптаній славі  
Йому вже риють яму гробарі.  
Я – Українка. Сміло чи зухвало  
Себе святим іменням нарекла,  
Аби його навік не поховала  
Покори та безпам'ятства імла.  
На цю імлу готова я упасти  
Сльозиною, мов списом гіркоти,  
І лиш тоді, як тьма сконає, рястом  
А чи барвінком рясно зацвісти.  
Я Українка, і мого сумління  
Не стопче, мов травицю, татарва,  
Оце ім'я з глибокого коріння  
Важке й високе, наче корогва.  
Його нестиму, поки стачить сили,  
Втираючи з обличчя сивий пил.  
Сама себе на це благословила  
Під образами предківських могил.  
І хай на цім шляху тернистім, доле,  
Мої думки зарано відболять,  
В одвіт Шевченку: „Ні, ми не змогли!”  
Колись як правду будем промовлять.  
Василь Гей

### Червоні сні

Знаю, що це зараз, як ляжу спати,  
будуть снитись мені червоні корогви, –  
переслідує мене сей сон!  
З листа до Агатангела  
Кримського від 3 листопада 1905 року.

Я вже не можу. Навіть сні червоні.  
Я ж – тільки жінка. Жінка перш за все.  
Сріблиться місяць в зорянім полоні,  
Дрімає сад з просвітленим лицем.  
Пірнає ніч у ніжність, мов у казку,  
Здмухнувши денні клопоти з чола.  
Я тільки жінка. Жінці треба ласки,  
Любові треба, щастя і тепла.  
І що мені, що світ закуто в пута?  
Що світ увесь кривавий од заграв?  
Та чи зуміла б я сльозу забути,

Котру нагай учора зашмагав?

Сльоза ота пече мої долоні.  
І щастя мені буря принесе!  
Тож хай приходять навіть сні червоні,  
Я – жінка. І тому я зможу все.  
Степан Павленко

Дивосвіт Лесиного гаю

Зелений Гай. Тут віщий дух витає,  
Дух одержимості, натхнення і добра.  
Тут спогади бентежним чином крають  
Мою уяву...  
Чую шепіт Псла,  
Ридання, стогони і муки України  
Про безталанну долю матерів.  
Тут слово рідне, духом незбориме  
Кобзар-бунтар нащадкам заповів.

Воно з народом на тернах зростало,  
Мій пращур шліфував його віки,  
Щоб лицемірство зайдів таврувало  
І звеселяло сонцем колоски.  
Наслухую, як зело проростає...  
О, скільки прошуміло гроз отут!  
Зненацька — шерех. Голоси лунають.  
Дивлюся: Мавка з Лукашем ідуть  
Й до мене мовлять дивосвітом Гаю:  
– Ну, як, нащадку, не бездітним став?  
Хто ти єси? Чи слово пам'ятаєш,  
Що Котляревський в спадок передав,  
Як витвір поколінь і скарб священний,  
Простому люду, щоб із ним зростав?..  
Мов крицю, Леся гартувала слово,  
Його вогонь над світлом підняла,  
Щоб квітла наша українська мова  
І пісня поруч завжди з нами йшла.  
Без Котляревського, Франка, Шевченка  
Воно б чортополохом поросло.  
В нім — віщий дух, і віра наша кривна,  
Без нього в нас Вкраїни б не було...  
Вклоняюся борцям за долю слова,  
Великомученикам і земним богам,

За дивосвіт в Гаю оцім чудовім,  
За спів струмка, барвисті хвилі трав,  
За пам'ять літ і сивину далеку,  
Козацьку славу й видзвони копит...  
На крилах-рушниках несуть лелеки  
Нам колискову материнську віть  
І Мавка поспішає їх зустріти.  
І вже вона чи Вічність промовляє:  
„Ні! я жива! Я буду вічно жити!  
Я в серці маю те, що не вмирає”.  
Григорій Шанько